

УДК 340.15«1917/1921»

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-2>

Чубата М. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Карпічков В. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ: ІСТОРІОГРАФІЧНА ОЦІНКА ТРАНСФОРМАЦІЇ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

LEGISLATIVE ENSHRINEMENT OF THE STATUS OF UKRAINIAN AS THE STATE LANGUAGE: A HISTORIOGRAPHICAL ASSESSMENT OF TRANSFORMATIONS DURING THE STAGES OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921

В статті здійснено історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних вчених, безпосередньо присвяченого законодавчому забезпеченню статусу української мови як державної за доби Української революції 1917–1921 рр. Наголошується, що ґрунтовне осмислення досвіду національного державотворення, зокрема й накопиченого в ході боротьби з російським більшовизмом в революційну добу 1917–1921 рр. має велике значення як в теоретичному плані, так і для сучасної законотворчої діяльності в Україні, що стосується національної мовної політики та її практичного втілення на загальнодержавному та регіональному рівні.

Автори звертають увагу, що різним аспектам проблеми законодавчого забезпечення статусу української мови як державної за доби Української революції присвятили свої публікації не лише правознавці, а також історики та мовознавці, причому більшість цих публікацій стосуються не всієї революційної доби 1917–1921 рр., а її окремих етапів: доби Центральної Ради, Директорії, Української Держави, Західно-Української Народної Республіки. Зазначається, що перші публікації з досліджуваної проблеми були створені ще у 1918 р. безпосередніми учасниками революційних подій. За радянських часів ця проблема з ідеологічних міркувань або замовчувалась, або ж фальсифікувалась. Через відсутність достатньої кількості джерел праці представників української діаспори з цієї проблематики представлені лише декількома авторами.

Особливу увагу авторами статті присвячено стислому історіографічному огляду сучасного наукового доробку вітчизняних правознавців. У висновку наголошується, що мовно-реформаторські заходи всіх національних урядів у 1917–1921 рр. були послідовними, проте в законодавчих актах за 1917 та 1918 роки навіть не згадувалось про державність української мови і лише у Законі про державну мову в Українській Народній Республіці від 1 січня 1919 р., з'являється норма стосовно державного статусу української мови. Історіографічний огляд наявного наукового доробку з проблеми дає підстави констатувати, що такі її аспекти як впровадження української мови в діяльність органів влади, розвиток освіти українською мовою, законодавча діяльність щодо впровадження української мови у розвиток україномовної періодики, українського книговидавництва, театрального та кіномистецтва, використання української мови в діяльності церкви та ряд інших все ще залишаються малодослідженими і дискусійними та потребують подальшого більш ґрунтовного вивчення, узагальнення та осмислення.

Ключові слова: *законодавство, право, мова, державна мова, українське національне державотворення та правотворення, етапи Української революції 1917–1921 рр., історіографія.*

This article offers a historiographical analysis of the scholarly contributions of Ukrainian researchers specifically focused on the legislative foundations for the status of the Ukrainian language as the state language during the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921. It emphasizes that a thorough understanding of the experience of national state-building, particularly in the context of the struggle against Russian Bolshevism during the revolutionary era, holds considerable significance both in theoretical terms and for the current legislative processes in Ukraine related to national language policy and its implementation at national and regional levels.

The authors underscore that the issue of legislative recognition of Ukrainian as the state language during the revolutionary period attracted attention not only from legal scholars, but also from historians and linguists. However, the majority of such publications focus not on the revolution as a whole, but rather on its distinct phases: the Central Rada, the Directory, the Ukrainian State, and the Western Ukrainian People's Republic. It is noted that the first publications addressing this issue were authored as early as 1918 by direct participants of the revolutionary events. During the Soviet era, the topic was either silenced for ideological reasons or deliberately distorted. Owing to limited access to sources, the Ukrainian diaspora's scholarly contributions on the subject remain sparse and are represented by only a few authors.

Particular attention is devoted to a concise historiographical review of the current scholarly output by Ukrainian legal scholars. The article concludes that although language reform initiatives by all national governments during 1917–1921 were generally consistent, Ukrainian was not explicitly recognized as the state language in legislative acts of 1917 and 1918. Only the Law on the State Language in the Ukrainian People's Republic of January 1, 1919, formally established such a status. The historiographical overview of existing scholarship suggests that many aspects of this issue, including the introduction of Ukrainian in governmental administration, the development of Ukrainian-language education, legislative support for the Ukrainian-language press, publishing, theatre and cinema, the use of Ukrainian in religious institutions etc., remain insufficiently studied, contentious, and in need of deeper scholarly investigation, synthesis, and interpretation.

Key words: *legislation, law, language, state language, Ukrainian national state-building and law-making, stages of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, historiography.*

Актуальність теми дослідження. Розпочата рашистським режимом війна проти України актуалізувала дослідження багатьох аспектів нашого історичного минулого та спонукає науковців до більш ґрунтовного осмислення досвіду національного державотворення, зокрема й накопиченого в ході боротьби з російським більшовизмом в період Української революції 1917–1921 рр. До таких аспектів належить й історія законодавчого закріплення української мови як державної на різних етапах національного державотворення революційної доби. Всебічне осмислення цього досвіду має велике значення як в теоретичному плані, так і для сучасної законотворчої діяльності в Україні, що стосується національної мовної політики та її практичного втілення на загальнодержавному та регіональному рівні.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Різним аспектам проблеми законодавчого забезпечення статусу української мови як державної за доби Української революції 1917–1921 рр. присвятили свої публікації не лише правознавці, а також історики та філологи. Як правило, більшість цих публікацій стосуються не всієї революційної доби, а її окремих етапів: доби Української Центральної Ради (далі – УЦР) і доби Директорії Української Народної Республіки (далі – УНР), Української Держави, Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР). Зокрема, це праці М. Гаврецької, Г. Грабовської, О. Данилевської, О. Копиленка, О. Куць, Л. Масенко, М. Мацкевича, О. Моро-

зової, Ю. Прадіда, Л. Рапацької, О. Янковського та деяких інших науковців, окремі дослідження яких частково вже охарактеризовані нами в одній з попередніх публікацій [1, с. 23–29].

Метою статті є історіографічний аналіз наукового доробку вітчизняних вчених, безпосередньо присвяченого законодавчому забезпеченню статусу української мови як державної за доби Української революції 1917–1921 рр., а також виокремлення малодосліджених аспектів, які потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Ознайомлення з наявним масивом літератури з досліджуваної проблеми та її історіографічний огляд дає нам підстави стверджувати, що в 1917–1921 рр. питання про законодавчий статус державної мови в Україні стояло дуже гостро. Дивлячись на події понад сторічної давності ми усвідомлюємо сьогодні винятково важливу роль держави в зазначених процесах, тому досвід законодавчої діяльності та політики в мовному питанні національних урядів доби Української революції 1917–1921 рр. є досить повчальним і актуальним.

Фактично з розгортанням революційних подій в Україні активізується діяльність спочатку громадських організацій та науковців, а згодом і нових владних структур щодо відродження української мови та її ролі у національних державотворчих процесах. Одним з перших на важливості законодавчого закріплення державного статусу української мови наполягав О. Левицький [2, с. 201–206], згодом це

питання гостро постало в статті С. Шелухіна [3], монографії С. Постернака [4], дуже активно проблема статусу української мови піднімалась також в газетах та часописах тієї доби [5].

За радянських часів ця проблема з ідеологічних міркувань або замовчувалась, або ж фальсифікувалась. Через відсутність достатньої кількості джерел праці представників української діаспори з цієї проблематики представлені лише декількома авторами, зокрема С. Шелухіним [6] та Ю. Шевельовим [7]. Варто звернути увагу, що у жодній з цих публікацій мовна політика українських урядів не була об'єктом глибокого та всебічного аналізу.

Лише з відродженням незалежності України у 1991 р. правознавці, історики та мовознавці починають активно досліджувати різні аспекти цієї важливої проблеми. Першою дисертаційною роботою, в якій комплексно висвітлюється мовно-реформаторська політика українських національних урядів у 1917–1921 рр., стало дослідження О. Данилевської, де виокремлено й систематизовано корпус директивних документів законодавчого забезпечення цієї діяльності українських національних урядів та зроблено висновок про послідовність та наступність мовної політики Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР попри певні відмінності внутрішньополітичного життя в роки діяльності цих урядів [8, с. 178]. До речі, подібний висновок щодо наступності мовної політики висловила в своєму дослідженні й Л. Рапацька [9, с. 11]. Разом з тим дослідниця наголошує, що «мовна політика цього часу не завжди мала законодавче закріплення й часто ґрунтувалася на розпорядженнях центральної адміністрації» [9, с. 11].

Серед теоретичних питань проблеми, що піднімаються дослідниками, важливе місце належить дискусії про співвідношення термінів «державна мова» та «офіційна мова». Згідно з Конституцією України допускається вживання лише терміну «державна мова». Найбільший вклад у вивчення цього аспекту проблеми здійснили у своїх дослідженнях спочатку М. Антонович [10, с. 73–83], а згодом Ю. Прадід [11, с. 128–131]. Від себе добавимо, що першим законодавчим актом, де стосовно української мови було вжито термін «державна мова», став ухвалений 24 березня 1918 р. УЦР

закон «Про запровадження української мови у банківській і торговій сфері» [12, с. 229].

Досить ґрунтовно ряд аспектів проблеми, безпосередньо пов'язаних з діяльністю Української Центральної Ради щодо мовного питання, Ю. Прадід висвітлює у статтях «Розв'язання мовних питань в Україні за доби Центральної Ради» [13] та «Мовна політика Центральної Ради» [14]. Вчений звертає увагу, що фактично з перших засідань, тобто з березня 1917 р. Центральна Рада переходить на спілкування українською мовою. Він наголошує, що саме УЦР заклала законодавчі основи розв'язання мовних проблем в Україні, які стосувалися як української мови, так і мов національних меншин.

О. Янковський не лише аналізує мовно-реформаторську діяльність Центральної Ради, а й досить вдало, на наше переконання, порівнює цю діяльність з мовною політикою, яку проводили урядовці та законодавці в Українській Державі та за доби Директорії УНР [15, с. 117–135].

Вирішенню мовних проблем у законодавстві доби Української революції 1917–1921 рр. присвятив своє дослідження О. Копиленко [16]. Вчений звертає увагу, що перші місяці діяльності Центральної Ради була досить млявою та наголошує на стихійності мовно-реформаторських процесів, проте згодом УЦР активізувала цю діяльність. Автор справедливо зазначає, що вирішуючи нелегкі завдання сучасної мовної політики ми звертаємось до міжнародних стандартів, практики сусідніх держав, проте вже вкотре не враховуємо власного досвіду, який, на переконання О. Копиленка, «zasлугує на ретельне, а головне – об'єктивне вивчення» [16, с. 44]. На сьогодні всі ці аспекти висвітлені в історико-правових дослідженнях досить стисло і фрагментарно та потребують подальшого вивчення.

Спробуємо тепер з'ясувати ступінь вивчення мовно-реформаторських процесів в Українській Державі 1918 р.

Особливу увагу серед історико-правових видань революційної доби 1917–1921 рр. варто звернути на статтю відомого правознавця С. Шелухіна «Державна мова на Україні» [3]. Фактично «Нова Рада» опублікувала доповідь, передану сенатором С. Шелухіним прем'єр-

міністрові Ф. Лизогубу. Слід зазначити, що головні положення, викладені С. Шелухіним, не втратили актуальності й сьогодні. Автор зазначає, що «похід проти української мови зростає одночасно з зростом походу проти української державності» [3, с. 150].

Здійснюючи екскурс в історію питання, с. Шелухін зазначає, що за Центральної Ради проти української державності пішли більшовики, які, «захопивши Київ, скрізь по Україні нищили все українське національне, рвали портрети Шевченка, шматували прапори, руйнували «Просвіти», убивали свідомих українців і переслідували українську мову, бо вона для них була національною ознакою української державності» [3, с. 150], а за Гетьманату П. Скоропадського «в повнім контакті з більшовиками йдуть проти української державності всі реакціонери, російські шовіністи, централісти, русифікатори і взагалі всі ті, що хочуть знищити українську державність.... Таким діячам на великій перешкоді стоїть українська мова, бо вона є національна ознака української державності» [3, с. 150–151].

С. Шелухін наголошує, «що з приводу державної мови в Українській Державі, як це не дивно, виникли і полеміка, і статті, і інтерв'ю з міністрами і службові сутички та непорозуміння» [3, с. 152]. Власне і цей текст автора, який ми аналізуємо, з'явився саме як реакція С. Шелухіна на виступи антиукраїнських елементів проти державного статусу української мови. Найбільшу шкоду серед тих, що проти української мови, роблять, на думку автора, юристи, «які намагаються зробити законне незаконним, а незаконне законним». Досить ґрунтовно він розвінчує погляди цих юристів щодо дії ст.3 «Основних законів російської імперії», яка встановлювала, що «російська мова «общегосударственная» в Російській єдиній і неділимій імперії і обов'язкова в армії і флоті та в усіх державних і громадських установах» [3, с. 152], наголошуючи, що з розвалом Російської імперії це законодавство втратило свій смисл і значення.

У висновках С. Шелухін наголошує, що «в таких умовах життя безперечно треба видати закон про те, що в українській державі державна мова українська і тільки одна українська. ... Цим не повинно касуватися право на вжи-

вання кожним його рідної мови і на повагу до всіх мов, але ж українська мова, як державна, повинна бути обов'язковою для всіх урядовців і для всіх урядових установ. Коли хто не знає української мови, то, як хоче служити в українській державі, мусить вивчити державної мови. ...треба призначити термін, після якого всі, хто не знатиме державної мови, повинен буде залишити свою службу в державі. Того вимагають, – на переконання С. Шелухіна, – достоїнство української держави і повага до її народу» [3, с. 155].

Порівнюючи здобутки в мовно-реформаторській сфері за доби Центральної Ради та Української Держави, О. Копиленко наголошує, що «відмовившись від багатьох ідеологічних соціально-політичних постулатів Центральної Ради, гетьман П. Скоропадський змінив орієнтири мовної політики. ... гетьманська адміністрація весь тягар державного «примусу» перенесла на організацію вивчення української мови» [16, с. 47]. Щоправда, за часів гетьмана так і не було видано окремого закону про державну мову, а, скажімо, закон про порядок прийому на державну службу взагалі не встановлював вимог знання державної мови для чиновників – «неофітів», але, на думку О. Копиленка, з точки зору перспективи утвердження міцних засад поваги та взагалі всебічного розвитку державної мови, набагато вагомішим автору видається виданий 1 серпня 1918 р. закон «Про обов'язкове навчання української мови й літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах» [16, с. 148]. Такої ж думки дотримується у своєму дослідженні і Л. Рапацька, наголошуючи, що гетьманський уряд фактично продовжив мовну політику, започатковану Центральною Радою» [9, с. 11].

Як бачимо, ці та інші малодосліджені аспекти проблеми мовної політики, що стосуються Української Держави, висвітлені дослідниками досить стисло, тому на часі їх ґрунтовне вивчення та осмислення.

Що стосується правового регулювання мовної політики за доби Директорії, то варто зазначити, що розгляду цієї проблеми присвячено дуже мало праць. Суто правову оцінку законотворчій діяльності Директорії в мовному питанні подав у своїй статті О. Копиленко. Автор

грунтовно аналізує ухвалений Директорією 1 січня 1919 р. закон про державну мову, що складався лише з двох статей: перша запроваджувала державну українську мову у діяльності всіх державних установ, а друга – традиційно закріплювала за громадянами право звертатися до цих установ своїми національними мовами та наголошує, що попри всю недосконалість цього закону, «ліберальна» спрямованість його була очевидною, адже регулювалось застосування державної мови лише у публічній сфері [16, с. 48]. При порівнянні мовно-реформаторської діяльності Директорії з Центральною Радою та Українською Державою, О. Копиленко констатує, що її політика була суворішою від попередніх режимів [16, с. 48].

Аналізуючи цей аспект проблеми у своїй дисертації, Л. Рапацька зазначає, що Директорія здійснила чимало важливих кроків у розв'язанні мовних проблем. На її думку, важливим чинником у формуванні стосунків Директорії з національними меншинами, а саме на цьому акцентує увагу в своєму дослідженні Л. Рапацька, стала правотворча робота у напрямі проведення виваженої мовної політики.

Як стверджує дослідниця, реалізуючи «Закон про державну мову в УНР» у сфері освіти й мистецтва, міністр цієї галузі 24 січня 1919 р. видав наказ про державну мову, яким забезпечив право національно розмежованим інституціям видавати документи мовою своєї національності [9, с. 11].

Дослідниця також порівнює цей документ з правовими умовами реалізації мовних прав національних меншин ЗОУНР, викладених у відповідному законі про вживання мови, ухваленому УНРадою 15 лютого 1919 р., а також констатує, що «протягом 1917–1920 рр. різні форми української державності не лише декларували, а й забезпечували (більшою чи меншою мірою) права і свободи українського населення та національних меншин, зокрема у сфері застосування та розвитку національних мов: за короткий термін діяльності українських урядів українська мова пододала шлях від майже забуття у сфері офіційного спілкування до статусу державної» [9, с. 11].

Окремі аспекти досліджуваної нами проблеми висвітлюються також в узагальнюючих працях, присвячених мовній політиці в Україні на

різних етапах державотворення [17; 18], а також розвитку освіти та конституційного законодавства про освіту в Україні [19; 20] та ін.

Витокам та суті мовно-реформаторської політики за доби Західно-Української Народної Республіки присвячено статті М. Мацкевича [21], Н. Єфремової [22], О. Морозової [23] та ін. Н. Єфремова, аналізуючи конституційне законодавство ЗУНР, зазначила, що у республіці, яка стояла на принципах справедливого вирішення національного питання, важливого значення надавалось запровадженню української мови. Відповідним законом від 15 лютого 1919 р. УНРада постановила: «Державною мовою на Західній області Української Народної Республіки є мова українська» [22, с. 129].

Характеристику цього закону подає в своїй монографії С. Кондратюк, який наголошує, що закон не тільки виважений, а й толерантний до національних меншин, адже для них залишалась «свобода уживання як усно, так і в письмах їх матірньої мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інституціями і державними підприємствами», тому тогочасні польські політики, урядовці, релігійні діячі й преса безпідставно звинувачували українців в насильницькій українізації неукраїнського населення Галичини [24, с. 151]. Автор аналізує ще один закон, наголошуючи, що «загальному законові про мови був повністю співзвучний ухвалений 13 лютого 1919 р. Закон про основи шкільництва» [24, с. 151–152], адже мовою викладання в державних школах була українська, але національним меншинам надавалось право навчатися в школах з їх рідною мовою.

Прийнятий 15 лютого 1919 р. Українською Національною Радою закон «Про використання мови у внутрішньому і зовнішньому урядуванні державних влад і урядів, публічних інституцій і державних підприємств у Західній області Української Народної Республіки», який постановив, що державною мовою на цій території є українська мова, проаналізувала в своїй статті і М. Гаврецька. На думку авторки, якщо порівнювати австрійське законодавство, яке гарантувало своїм громадянам право на розвиток рідної мови, але носило суто декларативний характер, то українське законодавство не лише надавало гарантії, а й забезпечувало

право національних меншин вільно користуватися рідними мовами у повсякденному та державному житті [25, с. 38].

Особливий інтерес для ґрунтовного вивчення проблеми викликає дослідження І. Гирича «Мова і мовці в добу українських революційних трансформацій» [26, с. 103–130]. Вчений наголошує, що боротьба за здобуття окремішнього культурно-політичного статусу української мови відбувалася в три етапи. Останній, під назвою «Етап початку витіснення імперської мови з етнічних українських теренів, на думку І. Гирича тривав до початку сталінщини [26, с. 105].

Таким чином, аналіз історико-правових досліджень, праць інших дослідників, зокрема істориків та мовознавців, а також першоджерел свідчить, що ні в Універсалах УЦР, ні в Конституції УНР 1918 р., ні в законодавчих актах Української Держави навіть не згадувалось про державність української мови. Тільки в ухваленому Директорією Законі про дер-

жавну мову в Українській Народній Республіці від 1 січня 1919 р., а згодом в конституційних проектах 1920 р. з'являється норма стосовно державного статусу української мови. Слід зазначити, що мовно-реформаторські заходи всіх національних урядів у 1917–1921 рр., попри неоднакову стратегію внутрішньої політики, були послідовними. Аналітичний огляд наявної літератури з проблеми дає підстави наголосити, що такі напрями мовної політики доби Української революції 1917–1921 рр. як запровадження української мови як державної в діяльність органів влади, розвиток освіти українською мовою, законодавча діяльність щодо впровадження української мови у сферу культури (розвиток україномовної періодики, українського книговидавництва, театрального та кіномистецтва, використання української мови в діяльності церкви тощо) все ще залишаються малодослідженими і дискусійними та потребують подальшого більш ґрунтовного вивчення, узагальнення та осмислення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Капелюшна М. В. (Чубата М. В.) Висвітлення в історико-правових дослідженнях законодавчого забезпечення мовної політики за доби Української революції 1917–1921 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Серія: Право та державне управління*. К., 2013. Вип. 1. С. 23–29.
2. Левицький О. Про навчання рідної мови в українській початковій школі. *Вільна українська школа*. 1918. №8–9. С. 201–206.
3. Шелухін С. Державна мова на Україні. *Віче*. 1994. №2. С.149–55. (Передрук зі статті в газеті «Нова Рада» за 1918 р. від 8 вересня, стор. 2).
4. Постернак С. З історії освітнього руху на Україні за часи революції, 1917–1919 роки. К.: Друкар, 1920. 128 с.
5. Про нашу державну мову. *Народня справа*. 1918. №36. С.4–6; Державна мова. *Народня справа*. 1918. №19. С. 27–29; 3 приводу питання про державну мову. *Відродження*. 1918. №150. С. 5 та ін.
6. Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага, 1936. 248 с.
7. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. Нью-Йорк, 1987. 295 с.
8. Данилевська О. М. Мовна політика Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Оксана Миколаївна Данилевська; Ін-т української мови НАН України. К., 2004. 217 с.
9. Рапацька Л. П. Правове регулювання мовної політики в Україні наприкінці XVIII – на початку ХХІ ст. (на матеріалах Криму): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Леся Павлівна Рапацька; Ін-т законодавства ВР України. К., 2005. 17 с.
10. Антонович М. Законодавство України та зарубіжних країн щодо статусу державної мови (порівняльний аспект). *Право України*. 1999. №6. С. 73–83.
11. Прадід Ю. Поняття державної та офіційної мови в сучасній юридичній науці. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Х., 2001. Вип. 16. С. 128–131.
12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. К.: Наукова думка, 1997. Т. 2. 422 с.
13. Прадід Ю. Розв'язання мовних питань в Україні за доби Центральної Ради. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. Запоріжжя, 2002. №3. С. 281–289.
14. Прадід Ю. Мовна політика Центральної Ради. *Українська мова*. 2002. №3. С. 19–20.
15. Янковський О. Посягання на мову – посягання на державність. *Віче*. 1993. №4. С. 117–135.
16. Копиленко О. Мовні проблеми в українській політичній думці та законодавстві 1917–1920 рр. *Право України*. 1998. №9. С. 44–48.

17. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України. Харків, 2004. 276 с.
18. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. К., 2010. 243 с.
19. Грабовська Г. М. Організаційно-правові засади розвитку освіти в період Української національної революції 1917–1921 рр.: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ганна Миронівна Грабовська. К., 2010. 20 с.
20. Рябошапка Л., Грабовська Г. Конституційне законодавство про освіту в Україні: ретроспектива та перспектива. 1917–2011. Львів, 2011. 469 с.
21. Мацкевич М. Мова як фактор національного відродження. *Право України*. 2000. №5. С. 97–100.
22. Єфремова Н. В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Наталія Володимирівна Єфремова; Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2002. 187 с.
23. Морозова О. Мовне питання як головна передумова формування західноукраїнської державності. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 256–262.
24. Кондратюк С. ЗУНР: державно-правові засади розвитку парламентаризму (Історико-правове дослідження). Монографія. Л.: Край, 2008. 216 с.
25. Гаврецька М. Й. Законодавче закріплення правового статусу української мови в нормативних актах ЗУНР. *Часопис Київського університету права*. 2012. №3. С. 36–41.
26. Гирич І. Мова і мовці в добу українських революційних трансформацій // Формування моделей національного консенсусу в Україні в часи Української революції (березень 1917 – січень 1918 рр.): джерельна база та інтерпретаційні практики: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2018. С. 103–130.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025